

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія

Пелех Олег

Фіскальна політика в умовах війни

Спеціальність

072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
освітньо-професійна програма «Фіскальне адміністрування»
кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконав студент
групи ФФАМ-21
Пелех Олег

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Дмитрів В. І.

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«___» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

Тернопіль 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	5
1.1. Фіскальна політика в системі державного регулювання економікою	5
1.2. Ретроспектива здійснення фіскальної політики	12
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	21
2.1. Застосування інструментарію фіскальної політики	21
2.2. Вплив фіскальної політики на економічне становище у суспільстві	31
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ	36
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	43

ВСТУП

Актуальність теми. З моменту проголошення незалежності Україна розпочала самостійний шлях розвитку, орієнтований на формування ринкової та соціально спрямованої економіки. У процесі інституційних змін економічної системи ключова роль належить фіскальній політиці держави. Як складова фінансово-економічної стратегії, фіскальна політика відіграє важливу роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни, що підкреслює необхідність її комплексного аналізу та усвідомлення впливу на економічні процеси.

Фіскальна політика в Україні перебуває на етапі формування як інструмент державного регулювання. Цей процес ускладнюється браком продуманої та реалістичної стратегії подолання економічної кризи. У таких умовах дослідження теоретичних основ розробки фіскальної політики та оцінка її впливу на соціально-економічну ситуацію в країні набувають особливої важливості.

Роль фіскальної політики держави є об'єктом численних наукових досліджень, проведених як окремими вченими, так і науковими колективами. Особливу увагу заслуговують праці таких дослідників, як Василик О.Д., Данилишин Б.М., Іванов Ю.Б., Кириленко О.П., Кравченко В.І., Крисоватий А.І., Луцик А.І., Мельник В.М., Симоненко В.К., Соскін О.В., Шаблій О.І., Юрій С.І. та інших. Їх наукові роботи суттєво сприяли розкриттю концептуальних аспектів фіскальної політики та її впливу на економічний розвиток.

Метою кваліфікаційної роботи є аналіз ролі фіскальної політики в державі, вивчення теоретичних основ реалізації фіскальної політики, визначення впливу фіскальної політики на соціально-економічний розвиток в Україні.

Висвітлення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- дослідити теоретико-організаційні основи фіскальної політики;
- розглянути сутність фіскальної політики;
- розглянути напрямками проведення фіскальної політики;

- проаналізувати використання інструментарію фіскальної політики;
- розглянути напрямки удосконалення фіскальної політики у сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є фіскальна політика держави та її вплив на соціально-економічні процеси в суспільстві.

Предметом дослідження є застосування інструментів, форм та видів фіскальної політики з метою соціально-економічного розвитку в час війни.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано методологічний апарат економічної науки – метод абстракції та системний підхід до вивчення проблематики реалізації фіскальної політики. При розв'язуванні поставлених завдань застосовувалися загальноприйняті методичні прийоми, зокрема методи аналізу, синтезу, аналогії, методи статистичних та економіко-математичних розрахунків, графічно-табличний метод, історичний метод та інші прийоми. Опрацьовано систему економічних законів та принципів, розроблених економічною теорією, законодавчі та нормативні акти, які регламентують фіскальну політику, матеріали Держкомстату України, Міністерства фінансів України, Державної податкової служби України та ін.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що важливі висновки та пропозиції можуть використовуватися щодо розв'язання актуальних та нагальних проблем фіскальної політики в національній фіскальній практиці при виконанні функцій податковими органами України.

Апробація результатів дослідження. Результати нашого дослідження були апробовані на XXI Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Тернопіль, 24 травня 2024 року) та збірнику наукових праць «Фінансове забезпечення сталого розвитку» (м. Тернопіль, 2024 р. Вип. 4).

Загальний обсяг роботи становить 47 сторінок, наведено 6 таблиць, 9 рисунків, 55 літературних та інформаційних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Фіскальна політика в системі державного регулювання економікою

В економічній літературі досі немає єдиного підходу до визначення поняття фіскальної політики. Найчастіше її ототожнюють із бюджетно-податковою політикою, що має обґрунтовані підстави, оскільки зміст та призначення будь-якої політики визначаються її цілями. Така інтерпретація пояснюється тим, що фіскальна політика реалізується через формування доходів державного бюджету та здійснення витрат, які охоплюють державні закупівлі, видатки, трансферти, а також процентні виплати за борговими зобов'язаннями.

У вузькому значенні фіскальна політика трактується як діяльність, пов'язана із формуванням, виконанням та регулюванням державного бюджету країни.

У широкому розумінні фіскальна політика охоплює комплекс заходів уряду, спрямованих на досягнення макроекономічних цілей, зокрема забезпечення повної зайнятості населення та виробництва ВВП без інфляційного тиску. Це досягається шляхом регулювання державних видатків, системи оподаткування та підходів до загального управління бюджетними ресурсами.

Цілями фіскальної політики в Україні, з урахуванням сучасних економічних викликів і реформ, є такі:

1. Фінансова стабільність: Забезпечення збалансованості державного бюджету, зменшення дефіциту та уникнення надмірного зростання державного боргу.

2. Економічне зростання: Стимулювання економіки через інвестиції в стратегічні галузі, підтримку малого і середнього бізнесу та сприяння інноваціям.

3. Соціальний захист населення: Забезпечення фінансування системи соціального забезпечення, включаючи підтримку вразливих верств населення та заходи щодо зменшення нерівності.

4. Податкова ефективність: Оптимізація податкового навантаження шляхом боротьби з тіньовою економікою, удосконалення адміністрування податків і справедлива податкова політика.

5. Інфраструктурний розвиток: Фінансування відновлення та модернізації інфраструктури, зруйнованої внаслідок війни, з акцентом на децентралізацію та регіональний розвиток.

6. Інтеграція до ЄС: Відповідність стандартам Європейського Союзу, що передбачає прозорість бюджетного процесу та узгодження фіскальної політики з економічними цілями інтеграції.

7. Підтримка обороноздатності: Забезпечення фінансування оборонного сектору та відновлення післявоєнної економіки.

8. Антикризова політика: Реагування на зовнішні та внутрішні виклики, такі як війна, інфляція, енергетична криза, через гнучкі механізми фіскального регулювання.

Ці цілі відображають стратегічну необхідність балансувати між короткостроковими потребами у кризовий період і довгостроковим сталим розвитком України.

Розвиток і утвердження унітарної моделі української державності, врахування історичних, етнічних, геополітичних, економічних, культурних, демографічних і природно-ресурсних чинників визначають сучасний адміністративно-територіальний устрій України, основною базовою складовою якого є держава.

Фіскальну складову регулювання податкових процесів у своїх працях досліджували вчені античності, зокрема Плутарх, Аристотель, Тацит, Гай Юлій Цезар, Тіт Лівій, Гай Светоній Транквіл, Геродот, Фулідід та Саллюстій Крісп. Однак їхні роботи здебільшого акцентували увагу на окремих аспектах фіскальної політики, зосереджуючись переважно на податковій або видатковій складових. Комплексний аналіз фіскальної політики як сукупності взаємопов'язаних інструментів став предметом досліджень значно пізніше.

Саме слово «фіскальна - латинського походження (від. лат. «fiscalis») і в перекладі означає «казенний». Адже, фіском у Стародавньому Римі спочатку називалася військова каса, з кінця I ст. до нашої ери - приватна каса імператора, а з IX ст. - єдиний загальнодержавний фінансовий центр» [1, с.880].

Ретроспектива та подальше становлення фіскальної політики «а саме її теоретичне обґрунтування почалося ще у Західній Європі у XVII ст. Адже, формування суспільства «підприємливих людей нового типу», потреба активного економічного розвитку, падіння феодальної класової системи сприяли виникненню фіскальної політики, заснованої на принципах справедливості й егалітаризму» [2, с.18].

Так, Е. Долан та Д. Лінсдей вважають, що дані терміни - синонімічні і називають фіскальну політику «...областю економіки, безпосередньо пов'язаною із взаємодією державних органів і всіх інших суб'єктів господарської діяльності. Ця взаємодія досягається через систему державних замовлень, оподаткування і трансфертних платежів» [3, с.144].

Зокрема, саме науковець І. Радіонова зазначає, що «...бюджетно-податкова політика, що використовує як головні інструменти податки та державні видатки, може застосовуватися для досягнення таких макроекономічних цілей як забезпечення повної зайнятості, стримування цін та забезпечення загального добробуту» [4, с.166].

С. Будаговська та О. Кілієвич стверджують, що «...бюджетно-податкова (фіскальна) політика - це заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництво неінфляційного ВВП шляхом змін державних

видатків, системи оподаткування та підходів до формування державного бюджету в цілому» [5, с.303].

А. Чухно, П. Єщенко та Г. Климко, ототожнюючи фіскальну політику з бюджетно-податковою, розглядають її як: «...систему заходів уряду, спрямованих на зміни в державних видатках, оподаткуванні та бюджетотворенні для забезпечення прискореного економічного зростання з повною зайнятістю і стабільними цінами» [6, с.473].

На основі аналізу поглядів та позицій численних вітчизняних і зарубіжних дослідників, видається доцільним розмежувати поняття «фіскальна політика» та «бюджетно-податкова політика», зважаючи на їх сутнісні відмінності. Це пояснюється тим, що бюджетно-податкова політика зосереджується переважно на вирішенні питань наповнення бюджетів різних рівнів, де податкова політика відіграє допоміжну роль, спрямовану на досягнення цілей загальної бюджетної політики держави.

Фіскальна політика, окрім вирішення питань бюджетотворення, також орієнтована на досягнення різноманітних соціально-економічних цілей суспільства, які не завжди збігаються з пріоритетами держави у сфері фіскального наповнення бюджету.

Так, окрема, відомі наукові американські економісти К. Макконнелл та С. Брю, стверджують, що: «...фіскальна політика - це зміни в урядових видатках і оподаткуванні, що спрямовані на досягнення поставлених цілей збільшення обсягу виробництва та повної зайнятості, або зниження інфляції» [7, с.256-257].

П. Самуельсон та В. Нордгауз вважають, що фіскальна політика це: «...процес змін у системі оподаткування, урядових видатках для того, щоб зменшити коливання ділових циклів; щоб сприяти швидкому зростанню економіки з високою зайнятістю та без високої неконтрольованої інфляції» [8, с.389].

Отже, на основі наведених визначень можна зробити важливий висновок: фіскальна політика спрямована на вирішення питань наповнення бюджету шляхом стимулювання економічного зростання. Система оподаткування та державні видатки виступають ключовими інструментами стабілізації як національної, так і світової економіки, забезпечуючи перерозподіл валового національного продукту між державою та суспільством.

А. Крисоватий та А. Луцик під фіскальною політикою: «...розуміють регулювання державних видатків та податкових надходжень для забезпечення повної зайнятості, стабільності цін та економічного зростання; це вплив держави на економічну кон'юнктуру шляхом зміни системи оподаткування і державних витрат» [10, с.11].

І. Комарницький вважає що: «...Фіскальна політика зумовлює використання можливостей уряду формувати податки і витратити кошти державного бюджету для регулювання рівня ділової активності і розв'язання різноманітних соціальних проблем, тобто це система регулювання, пов'язана з урядовими видатками і податками. Основним важелем фіскальної політики держави є зміна структури податків і, насамперед, зміна податкових ставок згідно з метою уряду. Проведення фіскальної політики - прерогатива законодавчих органів влади країни, оскільки якраз вони контролюють оподаткування і витрати коштів з нього» [11].

С. Соломенко, зазначає, що «...фіскальна політика – це сукупність заходів держави у сфері оподаткування та державних витрат шляхом впливу на стан господарської кон'юнктури, перерозподілу національного доходу, нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм» [12, с.4].

Незважаючи на відмінності у трактуванні поняття «фіскальна політика», можна зазначити, що її основна мета залишається незмінною: згладжування коливань ділових циклів в економіці, стабілізація рівня зайнятості, забезпечення зростання виробництва та цінової стабільності. Цього досягають шляхом

реалізації стимулюючої фіскальної політики та політики розвитку державних видатків.

Метою фіскальної політики є зменшення коливань у рівнях виробництва, зайнятості та цін, а також спрямування економіки на шлях стійкого зростання, що дозволяє досягти рівня виробництва, необхідного для мінімізації безробіття. Роль фіскальної політики особливо помітна у її впливі на різні фази ділових циклів, які включають періоди піднесення та спаду ділової активності (рис. 1.1).

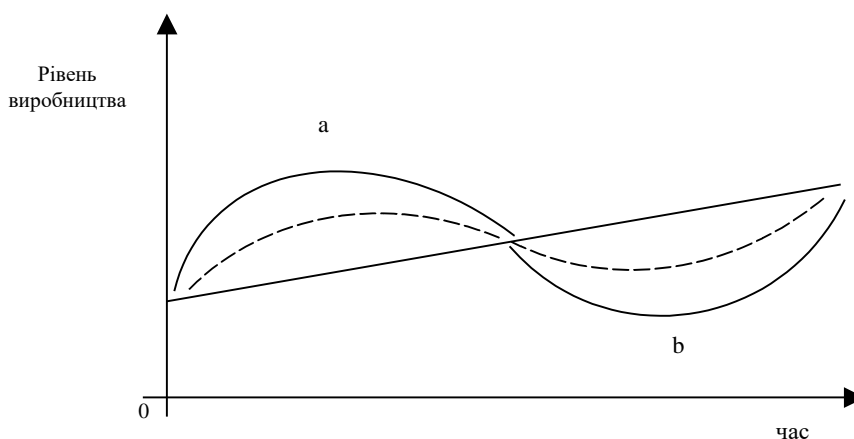

Рис. 1.1. Вплив фіскальної політики на періоди економічних циклів [10].

Реалізація фіскальної політики здійснюється державою через спеціалізовані органи державного управління, які, залежно від їхньої ролі, функцій, масштабів та обсягів діяльності, поділяються на дві основні групи: загальнодержавні органи управління; органи оперативного управління.

Фіскальна політика є одним із ключових інструментів державного регулювання економіки. Її суть полягає у використанні державного бюджету, податкової системи та державних видатків для досягнення економічних, соціальних і політичних цілей.

Основні аспекти фіскальної політики:

- Встановлення ставок податків, регулювання податкового навантаження.

- Забезпечення збалансованості між податковими надходженнями та економічною активністю.

- Податкова реформа як інструмент стимулювання інвестицій і зростання економіки.

- Формування та використання державного бюджету.

- Регулювання бюджетного дефіциту та державного боргу.

- Пріоритети фінансування соціальних програм, оборони, інфраструктури тощо.

- Інвестиції у стратегічно важливі галузі.

- Соціальні виплати для підтримки добробуту населення.

- Підтримка підприємств у кризові періоди.

- Пом'якшення циклічних коливань (реcesія або перегрів економіки).

- Регулювання рівня зайнятості та інфляції.

- Залучення інвестицій через податкові стимули.

- Збільшення державних видатків на інновації та інфраструктуру.

- Перерозподіл доходів через прогресивне оподаткування.

- Зменшення соціальної нерівності через державні програми.

- Військові дії, природні катаклізми чи економічні кризи.

- Забезпечення стабільності ключових секторів.

- Зростання боргового навантаження може обмежити фінансові можливості держави.

В умовах війни Україна активно застосовує фіскальну політику для забезпечення оборони, відновлення інфраструктури та соціальної підтримки. Ключовими пріоритетами є: збільшення податкових надходжень через реформу адміністрування податків; оптимізація бюджетних видатків; адаптація фінансової системи до умов воєнного часу.

Фіскальна політика залишається важливим інструментом економічної стійкості та відновлення. Її успішне застосування залежить від ефективного управління, прозорості та довіри громадян.

1.2. Ретроспектива здійснення фіскальної політики

Динамізм і нестабільність розвитку національної економіки України, а також посилення кризових явищ у глобальному масштабі, дійсно демонструють обмеженість ринкових механізмів у вирішенні складних економічних проблем. Ринок, за своєю природою, не завжди здатний самостійно справлятися з викликами, які виникають у результаті циклічних коливань або зовнішніх шоків, таких як пандемії, економічні санкції чи воєнні дії.

Важливо, чому ринок неспроможний вирівнювати циклічні коливання без втручання держави:

1. Недостатня гнучкість ринкових механізмів:

- Під час кризових явищ, наприклад, економічних спадів або воєнних конфліктів, попит і пропозиція можуть сильно викривлятися, що призводить до нестачі ресурсів або їх неефективного використання.

- Ринок не здатний швидко адаптуватися до різких змін економічних умов.

2. Соціальна нерівність і нерівномірний доступ до ресурсів:

- Відсутність регуляторного втручання може посилювати соціальну нерівність, що ускладнює стабілізацію суспільного добробуту.

3. Кризові явища глобального масштабу:

- У сучасній глобалізованій економіці вплив зовнішніх факторів (економічні санкції, глобальні рецесії, збої в ланцюгах постачання) виходить за межі можливостей окремих національних економік.

4. Фіскальна нестабільність:

- Умови, коли приватний сектор стикається з дефіцитом фінансування, створюють потребу в державній підтримці для збереження економічної активності.

5. Мікроекономічні дисбаланси:

- Ринок часто не враховує негативні зовнішні ефекти, такі як забруднення довкілля чи соціальні ризики, які можуть мати довгострокові наслідки.

Роль держави у подоланні ринкових неспроможностей: впровадження фіскальної та монетарної політики, спрямованої на стимулювання економічного зростання та стабілізацію економічної системи; надання прямих фінансових дотацій, пільг та субсидій для підтримки ключових галузей економіки; забезпечення соціального захисту найуразливіших верств населення в умовах економічних криз; державні інвестиції у відновлення і модернізацію економічної інфраструктури для стимулювання економічної активності; стимулювання попиту під час рецесії та його обмеження під час перегріву економіки через податково-бюджетну політику; забезпечення стабільності банківської системи та доступу до кредитування для бізнесу та населення.

Національна економіка України стикається з багатьма викликами, серед яких війна, високий рівень інфляції, бюджетний дефіцит і залежність від міжнародної фінансової підтримки. У цих умовах держава відіграє ключову роль, втручаючись для стабілізації економіки через такі механізми:

- запровадження податкових стимулів для підприємств, які працюють на експорт або створюють робочі місця;
- інтеграція в глобальні ланцюги постачання за підтримки міжнародних партнерів;
- залучення ресурсів для фінансування оборонної промисловості та відновлення інфраструктури.

Таким чином, сучасна ситуація в Україні та світі підтверджує необхідність активного втручання держави у регулювання економіки. Тільки синергія ринкових механізмів і державного регулювання дозволяє ефективно долати економічні кризи.

Твердження кейнсіанця Дж. Кейнса заслуговує на увагу, оскільки зменшення податкових ставок у довгостроковій перспективі сприяє значному розширенню податкової бази, що, своєю чергою, автоматично забезпечує

зростання фіскальних надходжень до бюджетів різних рівнів. Це створює можливості для збільшення обсягів державних субсидій для суб'єктів господарювання, водночас сприяючи загальному покращенню податкових надходжень і стимулюючи економічну активність [13].

Саме узагальнююче визначення доходів бюджетів наведено науковцями А. Бабич та Л. Павловою: «...які трактують доходи бюджетів як частину національного доходу, що підлягає централізації до бюджетів різних рівнів. Доходи можуть формуватися за рахунок податкових та неподаткових надходжень, а також за рахунок безповоротних перерахувань у відповідності до бюджетного або податкового законодавства» [15, с.60].

О. Василик у своїй праці зазначав: «...сукупність усіх видів доходів бюджетів, що формуються різними методами, їх взаємопов'язане застосування становлять систему доходів бюджету» [16, с.64].

Вітчизняні тернопільські науковці С. Юрій та Й. Бескид вказували на те, що за допомогою доходів бюджетів «...досягається мобілізація основної частки фінансових ресурсів держави при формуванні бюджетних і позабюджетних фондів, що необхідні для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій» [17, с.37].

Ц. Огонь «трактуючи доходи бюджетів як цілісну єдину систему специфічних фінансових відносин, які функціонують в умовах розподілу і перерозподілу ВВП з метою формування державних фінансових ресурсів та здійснення видатків на виконання конституційних зобов'язань» [18, с.21].

Науковець В. Федосов зазначає, що «...будь-яка держава може виконувати притаманні їй функції лише за наявності відповідних коштів. При цьому, існує прямий зв'язок між обсягом функцій, які виконує держава, і обсягом коштів: розширення функцій потребує збільшення доходів, і навпаки, для того щоб істотно зменшити потребу держави в коштах, необхідно переглянути функції, які вона виконує» [19, с.56].

Ю. Пасічник вказує на те, що «...доходи місцевих бюджетів виражають сферу економічних відносин суспільства, яка пов'язана з формуванням,

розподілом та використанням фінансових ресурсів регіонального рівня і використовується місцевими органами влади для забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку регіону» [20, с.360].

О. Кириленко, досліджуючи теоретичні засади видатків місцевих бюджетів, зазначає, що «...видатки бюджету в демократичному суспільстві обов'язково мають бути засобом задоволення колективних потреб населення. Джерелом їх забезпечення можуть бути видатки центрального бюджету держави або місцевих бюджетів» [22, с.17].

Зокрема, В. Кравченко вважає, що «...видатки - точне відображення функцій та завдань, що покладаються на місцеву владу... Наявність видатків, обумовлених функціями та завданнями місцевих органів влади, спричиняють утворення доходів цих органів влади» [23, с.44-45].

Досліджуючи роль фіскальної політики в ринковій економіці, Андрій Крисоватий зазначає що «...за умов існування ринкової економіки податкові домагання держави об'єктивно обмежені. Це обмеження розвитку фіскальної сфери й обсягу податкових надходжень визначається динамічною взаємодією ринкових і політичних сил... Сягнувши певного рівня, претензії фіску заходять у суперечність з економічними потребами, стають соціально та психологічно неприйнятними... Зниження економічного потенціалу накладає обмеження й на можливості держави адекватно задовольняти попит суспільства на послуги урядових інститутів, включаючи стимулюючі заходи щодо господарства. Коло замикається...» [25, с.11-12].

Так, на думку О. Василика, «...видатки безпосередньо пов'язані з інтересами широких верств населення й суттєво впливають на загальні соціальні процеси в державі й, насамперед, на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, а також послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок непередбачуваних обставин» [30, с.179].

Роль фіскального інструментарію у вирішенні економічних, політичних, соціальних та екологічних проблем держави постійно зростає. Водночас сучасна фіскальна політика України характеризується значною залежністю від рішень,

прийнятих центральними органами влади. Це обумовлює недостатній рівень досліджень, спрямованих на визначення теоретичних основ фіскальної політики, її форм реалізації та напрямків нагляду. До основних інструментів фіскальної політики належать доходи, видатки, міжбюджетні трансферти та боргове фінансування. Формування фіскальної політики, орієнтованої на соціально-економічний розвиток держави, повинно забезпечувати збалансоване та ефективне використання зазначених інструментів у взаємозв'язку.

Дискреційна фіскальна політика (discretionary fiscal policy) являє собою систему цілеспрямованих заходів, здійснюваних державою для регулювання рівня податків і державних видатків. Її метою є вплив на реальний обсяг виробництва, забезпечення високого рівня зайнятості, контроль інфляційних процесів та стимулювання економічного зростання (рис. 1.2).

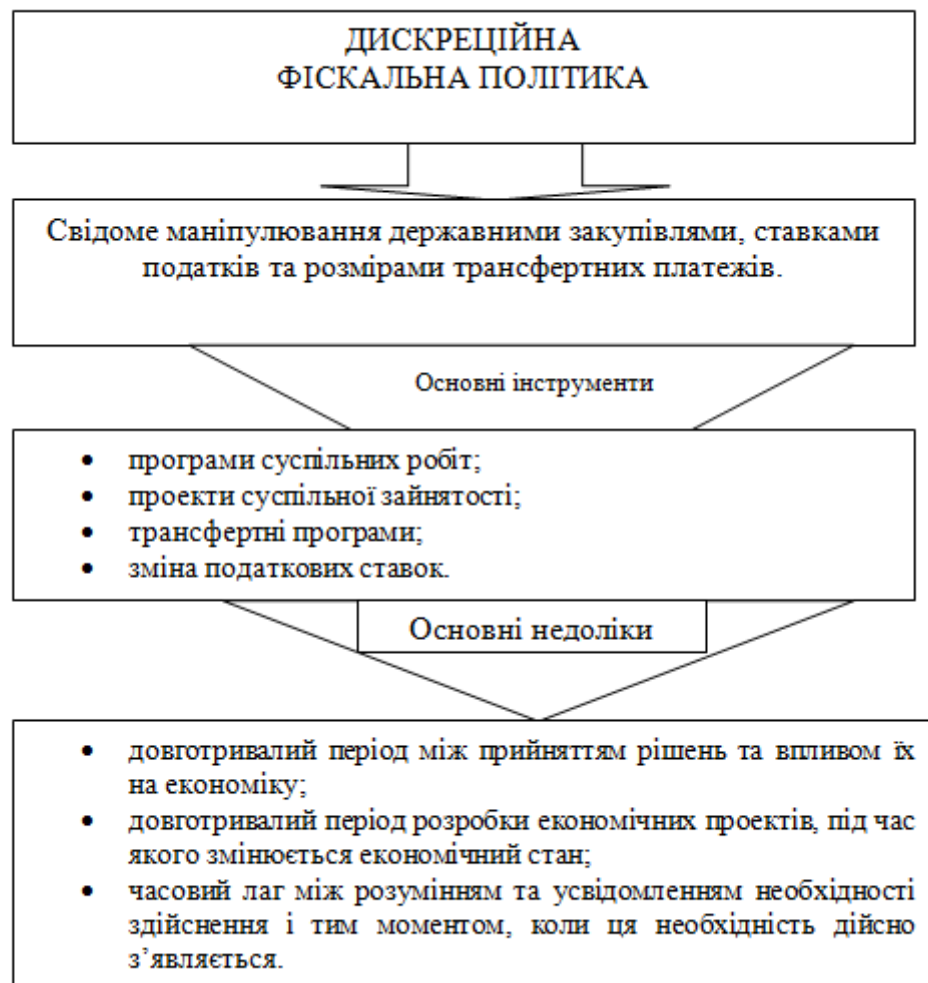

Рис. 1.2. Інструментарій та основні недоліки дискреційної фіскальної політики [30]

У межах дискреційної фіскальної політики держава цілеспрямовано регулює рівень оподаткування та обсяги бюджетних видатків з метою покращення економічної ситуації в країні. Особливості такого регулювання варіюються залежно від фази економічного циклу.

Вибір інструментів фіскальної політики відображає стратегічні пріоритети розвитку національної економіки. Залежно від поточної економічної ситуації в країні застосовується стимулююча або стримуюча модель фіскальної політики.

Стимулююча фіскальна політика – це набір заходів, які уряд здійснює для підтримки економічного зростання, особливо в періоди рецесії або економічного спаду. Основна мета стимулюючої фіскальної політики – підвищення сукупного попиту через збільшення державних витрат, зниження податків або обидва ці інструменти разом.

Основні характеристики стимулюючої фіскальної політики:

1. Збільшення державних витрат:

- Інвестиції в інфраструктурні проєкти.
- Підтримка соціальних програм (освіта, медицина, соціальна допомога).
- Розширення програм субсидій або дотацій для бізнесу.

2. Зниження податків:

- Зменшення ставок прибуткового податку для громадян.
- Зниження податків для бізнесу, що стимулює інвестиції.
- Тимчасові податкові пільги для певних секторів економіки.

3. Комбінація інструментів:

- Одночасне використання обох підходів для максимального впливу на економіку.

Ефекти стимулюючої фіскальної політики. Позитивні:

- Підвищення рівня зайнятості через створення робочих місць.
- Стимулювання споживчого попиту.

- Активізація економічної діяльності та відновлення темпів зростання ВВП.

Негативні:

- Ризик зростання бюджетного дефіциту через збільшення витрат або зменшення податкових надходжень.

- Можливе зростання державного боргу.

- Перегрів економіки у разі надмірного стимулювання.

Приклади реалізації:

1. **США (2008–2009 рр.): Під час фінансової кризи уряд впровадив масштабний пакет стимулюючих заходів, включаючи зниження податків та збільшення видатків на інфраструктуру.

2. Україна (2020 рік): У відповідь на пандемію COVID-19 було введено пільгове кредитування для бізнесу, програми підтримки зайнятості та податкові послаблення.

Для України в умовах війни така політика має важливе значення, адже вона може:

- Сприяти підтримці економічної активності в регіонах, які найбільше постраждали від бойових дій.

- Забезпечити відновлення критичної інфраструктури.

- Створити робочі місця, зокрема для внутрішньо переміщених осіб.

Водночас важливо дотримуватися балансу, щоб уникнути погіршення макроекономічної стабільності.

Стримуюча фіскальна політика – це набір заходів, спрямованих на зменшення сукупного попиту в економіці. Метою такої політики є боротьба з інфляцією, скорочення бюджетного дефіциту та уникнення перегріву економіки.

Основні інструменти стримуючої фіскальної політики:

1. Скорочення державних витрат:

- Зменшення інвестицій у державні проекти.

- Скорочення витрат на соціальні програми (субсидії, пільги).

- Оптимізація видатків бюджету.

2. Підвищення податків:

- Збільшення ставок податків на доходи громадян і бізнесу.
- Скорочення податкових пільг і винятків.
- Введення нових податків (наприклад, екологічних або акцизів).

3. Комбінація інструментів:

- Поєднання зменшення витрат і підвищення податків для досягнення максимального ефекту.

Ефекти стримуючої фіскальної політики:

- Позитивні:

- Зниження інфляційного тиску.
- Зменшення бюджетного дефіциту та державного боргу.
- Підтримка макроекономічної стабільності.

- Негативні:

- Ризик уповільнення економічного зростання.
- Можливе зростання рівня безробіття через скорочення державних програм і проєктів.

- Зменшення споживчих витрат і інвестиційної активності.

Приклади реалізації:

1. США (1980-ті роки): Уряд Рональда Рейгана запровадив заходи для скорочення державних витрат та обмеження соціальних програм у відповідь на високі темпи інфляції.

2. Євросоюз (2010-ті роки): Після фінансової кризи багато країн ЄС перейшли до політики економії (austerity policy), що включала скорочення бюджетних витрат для зниження боргового навантаження.

Стримуюча фіскальна політика в умовах України:

Для України така політика може бути актуальною після подолання кризових явищ (війни, економічних шоків), коли економіка перебуває на стадії стабілізації, а інфляція або боргове навантаження стають серйозними викликами. Водночас важливо враховувати:

- Соціальні ризики: Занадто різке скорочення соціальних витрат може спричинити зростання нерівності та соціальне невдоволення.

- Необхідність стимулів для розвитку: Скорочення інвестицій у критичну інфраструктуру або бізнес може завадити економічному відновленню.

Виклики для України:

1. Високий рівень державного боргу та потреба його обслуговування.
2. Залежність від міжнародної фінансової допомоги, яка часто супроводжується вимогами щодо оптимізації бюджету.
3. Забезпечення балансу між фіскальною дисципліною та необхідністю економічного зростання [33].

Стримуюча фіскальна політика повинна бути реалізована поступово та з урахуванням довгострокових стратегічних цілей, щоб мінімізувати негативний вплив на економіку та соціальну сферу [34].

Таким чином, ретроспективний аналіз фіскальної політики свідчить про існування значного розмаїття теорій та підходів, що пояснюється специфікою економічних моделей, національних економік та економічної культури. Враховуючи це, некоректно оцінювати доцільність або справедливність окремих теорій, оскільки їх формування було зумовлене різними економічними умовами. Отже, відмінності між економічними теоріями мають своє джерело у специфічних економічних обставинах їх виникнення, які значно вплинули на розвиток наукових поглядів.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

2.1. Застосування інструментарію фіскальної політики

Україна продовжує зазнавати значних втрат у всіх ключових секторах економічної, соціальної та фінансової системи внаслідок повномасштабної російської агресії, що триває з лютого 2022 року. У відповідь на безпрецедентні виклики, спричинені російським вторгненням, Уряд у 2023 році зосередив увагу на пріоритетному фінансуванні видатків, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності, соціального захисту населення та відновленням критично важливої інфраструктури. Водночас здійснювалися заходи для ефективного управління економікою, підтримки макроекономічної рівноваги та забезпечення фінансової стабільності.

Завдяки наполегливим зусиллям та стабільній підтримці з боку міжнародних партнерів у 2023 році вдалося забезпечити своєчасне та повне фінансування всіх пріоритетних видатків, зокрема пенсій і соціальних виплат, заробітних плат медичних працівників і педагогів, а також витрат на забезпечення безпеки та оборони, охорону здоров'я, освіту та інші ключові сфери.

У 2023 році видатки державного бюджету зросли на 48,4% порівняно з 2022 роком, досягнувши 62,1% ВВП. Основним чинником такого зростання стала постійна потреба у фінансуванні сектору оборони та безпеки. У результаті виконання Державного бюджету України супроводжувалося значним дефіцитом, який склав 1336,8 млрд грн. Попри високий рівень дефіциту, його обсяг залишився в межах граничного показника, затвердженого Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» [40].

За попередніми оцінками Міністерства економіки, реальне зростання ВВП за підсумками 2023 року становить приблизно 5,0%, що перевищує прогноз, врахований у розрахунках Державного бюджету (таблиця 2.1).

Станом на кінець 2023 року обсяг прямих втрат та руйнувань в Україні оцінюється у майже 152 млрд. дол. США, тоді як загальна вартість відбудови та відновлення досягає 486 млрд. дол. США. Найбільш значних збитків зазнали такі галузі економіки, як сільське господарство, транспорт, промисловість, торгівля та енергетика.

Таблиця 2.1.

Основні макроекономічні показники [38-40]

Показники	2021	2022	2023		
	факт	факт	бюджет П читання	очікуване	відхи- лення
Номінальний ВВП, млрд грн	5 450,8	5 239,1	6 279,3	6 466,1	+186,8
ВВП реальний, темп зростання, %	3,4	-28,8	3,2	5,0	+1,8
Темп зміни споживчих цін, %, грудень до грудня попереднього року	10,0	26,6	28,0	5,1**	-22,9
Темп зміни цін виробників, %, грудень до грудня попереднього року	62,2	38,2	32,2	17,5	-14,7
Середньомісячна заробітна плата, грн	14 014	14 847	18 261	18 527	+266
Зміна реальної заробітної плати*, %	10,5	-11,9	1,4	10,1	+8,7
Зміна експорту товарів та послуг, у % до попереднього року	34,3	-29,4	7,2	-11,6**	-18,8
Зміна імпорту товарів та послуг, у % до попереднього року	33,4	-1,1	1,0	6,4**	+5,4
Припущення прогнозу:					
Обмінний курс, гривень до долара США (середній)	27,3	32,3	42,2	36,57	-5,63

За даними у січні–вересні 2023 року промисловість України зросла на 2,4% порівняно з аналогічним періодом 2022 року. Найвищі темпи зростання продемонстрували підприємства, орієнтовані на задоволення споживчого попиту та переробку значних урожаїв. Це підтримало розвиток харчової промисловості, зокрема виробництво харчових продуктів, яке збільшилося на

11,0% (перероблення фруктів і овочів, а також виробництво олії та тваринних жирів). Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції зросло на 12,2%, а машинобудування – на 15,3% [42].

Водночас підприємства, виробничі потужності яких розташовані в регіонах із підвищеним рівнем безпекових ризиків, продовжували зазнавати значних втрат у 2023 році. Зокрема, виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення скоротилося на 39,1%, металургійне виробництво – на 13,8%. Також спостерігалось зниження обсягів продукції добувної промисловості на 3,4% та постачання електроенергії, газу, пари й кондиційованого повітря – на 6,5%.

У 2023 році експорт товарів скоротився на 15,7%, досягнувши 34,5 млрд. дол. США. Основними причинами зниження стали суттєве скорочення експорту чорних і кольорових металів на 34,2% та мінеральних продуктів на 45,3%. Крім того, відбулося зменшення експорту за іншими товарними групами, зокрема продукції хімічної промисловості – на 21,5% та продукції машинобудування – на 7,5%.

Збільшення пропозиції сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку внаслідок вторинних ефектів від високих врожаїв, покращення інфляційних очікувань та курсова стабільність на фоні стриманого попиту в умовах війни сприяли зниженню тиску на зростання цін протягом 2023 року.

Згідно з даними Державної служби статистики, індекс споживчих цін у грудні 2023 року зріс лише на 5,1% у порівнянні з груднем попереднього року, що значно нижче пікового показника зростання на рівні 26,6% у грудні 2022 року.

Валютний ринок у 2023 році залишався стабільним, із середньорічним обмінним курсом 36,6 грн. за долар США, що стало одним із ключових чинників суттєвого уповільнення інфляції. Попри безпрецедентні економічні шоки, міжнародні резерви України, завдяки валютним надходженням від міжнародних партнерів, на кінець 2023 року досягли 40,5 млрд. дол. США, забезпечуючи макроекономічну стабільність.

Державний бюджет України у 2023 році акумулював 2 672,5 млрд. грн., що на 884,8 млрд. грн. (або на 49,5%) більше порівняно з 2022 роком (таблиця 2.2). Із загальної суми доходів 433,9 млрд. грн. надійшли у вигляді грантів від міжнародних партнерів, включаючи міжнародні фінансові організації (МФО), Європейський Союз та окремі країни. Частка грантів у загальній структурі доходів державного бюджету склала 16,2%, що є зниженням порівняно з 26,9% у 2022 році.

Таблиця 2.2

Доходи Державного бюджету України у 2023 році [38-40]

Статті доходів	Факт, млрд грн	Темп росту до 2022 року, %
РАЗОМ ДОХОДІВ	2672,5	149,5
<i>у тому числі:</i>		
Податок та збір на доходи фізичних осіб	206,9	139,4
Податок на прибуток підприємств	143,8	122,9
Рентна плата за користування надрами загальнодержавного значення	56,1	69,2
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	92,6	152,5
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	74,8	179,5
ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування	214,6	100,3
Бюджетне відшкодування ПДВ	-132,4	156,5
ПДВ з ввезених на митну територію України товарів	366,2	144,7
Ввізне мито	39,6	170,0
Частина чистого прибутку (доходу) державних або комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до відповідного бюджету, та	35,1	74,9

Продовження таблиці 2.2

дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна або комунальна власність		
Кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України»	71,9	382,6
Власні надходження бюджетних установ	812,3	345,4
Офіційні трансферти від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	434,0	90,2

Доходи державного бюджету України у 2023 році склали 188,7% від річного показника, затвердженого Верховною Радою України (із урахуванням внесених змін). Перевиконання річного затвердженого показника досягло 1 256 млрд грн, що було зумовлено насамперед надходженням грантів від міжнародних партнерів та зростанням власних надходжень бюджетних установ. Рівень виконання річного розпису доходів, скоригованого розпорядниками коштів державного бюджету за спеціальним фондом (переважно через збільшення річних показників за власними надходженнями бюджетних установ), становив 117,9%.

На виконання дохідної частини державного бюджету України у 2023 році, попри умови широкомасштабної російсько-української війни, впливали такі ключові фактори:

- руйнація нафтопереробних заводів, металургійних комбінатів, інфраструктурних та енергетичних об'єктів;
- логістичні проблеми (передусім унаслідок блокування митних пунктів пропуску на кордоні з Польщею) та обмеження експорту (за даними Держстату, зниження експорту за 2023 рік становило 18 відсотків);
- відшкодування в першій половині 2023 року перехідного залишку сум податку на додану вартість, не відшкодованих у 2022 році (за інформацією

ДПС, такі залишки зменшилися на 21,3 млрд. грн. до 18,8 млрд. грн. станом на 01 січня 2024 року);

- тимчасове звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з ввезення на митну територію України природного газу;
- суттєвий приріст імпорту продукції оборонного призначення, яка звільнена від оподаткування при ввезенні на митну територію України;
- відновлення довоєнного рівня оподаткування палива акцизним податком та податком на додану вартість, повернення фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб зі спрощеної системи оподаткування зі сплатою єдиного податку за ставкою 2 відсотки на загальну систему оподаткування;
- падіння світових цін на вуглеводні, особливо природний газ, вплинуло на розмір надходжень рентної плати до бюджету за видобування природного газу, нафти та газового конденсату;
- зростання попиту і збільшення обсягів виробництва сигарет, незважаючи на підвищення з 01 січня 2023 року на 20 відсотків специфічних ставок та мінімального акцизного податкового зобов'язання з тютюнових виробів;
- перерахування міжнародними партнерами допомоги (грантів) до державного бюджету на безповоротній та безоплатній основі.

В умовах воєнного стану та складної економічної ситуації в Україні Уряду вдалося акумулювати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення фінансування пріоритетних видатків. Зокрема, кошти були спрямовані на національну безпеку і оборону, реалізацію найнеобхідніших соціальних і гуманітарних програм для підтримки життєдіяльності населення, допомогу внутрішньо переміщеним особам, функціонування критичної інфраструктури, а також ліквідацію наслідків збройної агресії.

У 2023 році видатки державного бюджету збільшилися на 1 309,1 млрд грн, що становить приріст на 48,4% порівняно з 2022 роком (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

**Видатки Державного бюджету України у 2023 році
за функціональною класифікацією [38-40]**

Статті видатків	Факт, млрд. грн	Темп росту до 2022 року, %
Всього видатків, у тому числі:	4014,8	148,4
Загальнодержавні функції (без урахування видатків на обслуговування державного боргу та виплати за державними деривативами)	48,5	109,9
Обслуговування боргу та виплати за державними деривативами	247,6	156,9
Оборона	2 097,6	183,5
Громадський порядок, безпека та судова влада	574,8	129,6
Економічна діяльність	134,6	141,1
Охорона навколишнього природного середовища	5,2	110,4
Житлово-комунальне господарство	8,4	1 583,2
Охорона здоров'я	179,3	97,3
Духовний та фізичний розвиток	11,8	106,9
Освіта	60,4	103,3
Соціальний захист та соціальне забезпечення	469,3	110,2
<i>Міжбюджетні трансферти</i>	177,4	129,7

Основними причинами невиконання планових показників видатків загального фонду державного бюджету за звітний період стали такі чинники:

1. Фінансування соціальних видатків відповідно до фактично зареєстрованих зобов'язань, що вплинуло на нижчий рівень використання запланованих коштів.

2. Економія за видатками на обслуговування державного боргу.

3. Затримки з боку головних розпорядників коштів у підготовці та затвердженні документів, необхідних для проведення видатків, зокрема тих, що стосуються забезпечення національної безпеки та оборони.

В умовах триваючих бойових дій основним пріоритетом державного бюджету залишається фінансування потреб сектору безпеки і оборони, спрямованих на відсіч широкомасштабної збройної агресії російської федерації.

З них із загального фонду державного бюджету спрямовано 1 843,8 млрд. грн., зокрема, за такими основними напрямками:

✓ грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, поліцейських та заробітну плату працівників (з нарахуваннями) органів сектору безпеки і оборони у сумі 1 128,9 млрд грн;

✓ придбання, утримання, ремонт виробів військового призначення, військової техніки, озброєння, боєприпасів, продукції оборонного призначення у сумі 426,5 млрд. грн.;

✓ закупівля необхідних матеріалів, обладнання та інвентаря (пально-мастильних матеріалів, запчастин до транспортних засобів), засобів індивідуального захисту (шоломів, бронежилетів та іншого екіпірування) тощо у сумі 71,7 млрд. грн.;

✓ забезпечення харчуванням військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, поліцейських у сумі 42,5 млрд. грн.;

✓ придбання транспортних засобів, автомобілів, обладнання та інших предметів довгострокового користування у сумі 28,6 млрд. гривень.

У 2023 році видатки на виплату заробітної плати та нарахувань для працівників бюджетної сфери склали 1 235,1 млрд. грн., що на 240,7 млрд. грн. (або на 24,2%) більше порівняно з 2022 роком (таблиця 2.4). Зростання цих видатків було зумовлено значним підвищенням розмірів грошового забезпечення військовослужбовців.

Таблиця 2.4

**Видатки Державного бюджету України у 2023 році
за економічною класифікацією [38-40]**

Статті видатків	2023 рік, факт	Темп росту до 2022 року, %
Всього видатків, у тому числі:	4 014,8	148,4
Оплата праці і нарахування на заробітну плату	1 235,1	124,2
Медикаменти та перев'язувальні матеріали	13,7	104,8
Продукти харчування	45,0	136,8
Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	16,4	115,6
Поточні трансферти підприємствам, органам державного управління інших рівнів та урядам іноземних держав та міжнародним організаціям	213,8	113,4
Соціальне забезпечення	534,1	104,8
Капітальні видатки	208,9	236,3

Відповідно до статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік», у складі спеціального фонду Державного бюджету було створено фонд ліквідації наслідків збройної агресії, спрямований на усунення гуманітарних, соціальних та економічних наслідків, спричинених збройною агресією російської федерації проти України.

За підсумками 2023 року до фонду фактично надійшло 61,9 млрд. грн. Відповідно до рішень Кабінету Міністрів України, з фонду було виділено 56,6 млрд. грн. для реалізації заходів з ліквідації наслідків збройної агресії.

У 2023 році було забезпечено виконання всіх зобов'язань щодо перерахування міжбюджетних трансфертів. Зокрема, з державного бюджету місцевим бюджетам було надано трансферти на загальну суму 177,4 млрд. грн. Із цієї суми 148,6 млрд грн були спрямовані із загального фонду державного

бюджету, що становить 95,2% від передбаченого розписом асигнувань на 2023 рік.

Серед основних трансфертів із загального фонду державного бюджету за 2023 рік були:

- освітня субвенція у сумі 87,4 млрд. грн.;
- базова дотація 29 млрд. грн.;
- додаткова дотація з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації, – 17,2 млрд. гривень.

Виклики, пов'язані зі збройною агресією російської федерації проти України, а також необхідність надання соціальної підтримки населенню, потребували залучення додаткових фінансових ресурсів, що призвело до значного збільшення дефіциту державного бюджету.

У зв'язку з цим законодавчо встановлена стеля дефіциту у розмірі 3% прогнозного номінального обсягу ВВП стала недосяжною. Під час формування Державного бюджету України на 2023 рік Уряд був змушений продовжити призупинення обмеження на верхню межу дефіциту. Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» було затверджено граничний обсяг дефіциту у розмірі 1 296,5 млрд. грн., що становило 20,6% прогнозного обсягу ВВП.

Протягом 2023 року, враховуючи фінансування нагальних потреб, викликаних війною, до закону про Державний бюджет України вносились зміни. У результаті граничний показник дефіциту державного бюджету було збільшено до 2 010,4 млрд. грн. [40]

В умовах збройної агресії російської федерації проти України та зростання дефіциту державного бюджету основним джерелом його фінансування у 2023 році стали державні зовнішні запозичення. Залучення

коштів здійснювалося переважно від іноземних кредиторів, зокрема міжнародних фінансових організацій та країн-партнерів.

Додатковим джерелом покриття дефіциту державного бюджету у 2023 році стали надходження від приватизації державного майна. За підсумками року до державного бюджету від приватизації надійшло 3,2 млрд грн, що становить 53,3% від планового річного показника, встановленого на рівні 6,0 млрд. грн. Попри складну економічну ситуацію, Україна беззастережно виконувала свої боргові зобов'язання, забезпечуючи їх своєчасне та повне погашення.

2.2. Вплив фіскальної політики на економічне становище у суспільстві

У період 2021–2023 років спостерігалось суттєве зростання доходів державного бюджету, що, ймовірно, зберігатиметься й у 2024 році. Зокрема, у 2021 році обсяг доходів становив 1,3 трлн грн, тоді як у 2022 році, у зв'язку з повномасштабним вторгненням, цей показник зріс до 1,8 трлн грн. Основними факторами такого збільшення стали зростання частки неподаткових надходжень, а також залучення грантів і позик.

Податкові надходження у 2022 році зменшилися на 14,2% унаслідок скорочення ділової активності, викликаного воєнними діями, релокацією підприємств та перезапуском виробничих процесів у відносно безпечних регіонах.Dodatkowym чинником стало впровадження тимчасових заходів лібералізації податкового та митного законодавства, які активно діяли до середини 2023 року. Попри зростання податкових надходжень у 2023 році, зокрема за рахунок військового ПДФО, їх частка у структурі доходів державного бюджету залишалася меншою за половину. У першому півріччі 2024 року спостерігається відновлення ролі податкових надходжень у доходах бюджету. Це пов'язано із підвищенням рівня оподаткування банківської сфери,

спрямуванням військового ПДФО до державного бюджету, скороченням грантової підтримки з боку міжнародних партнерів, а також із впливом девальвації гривні.

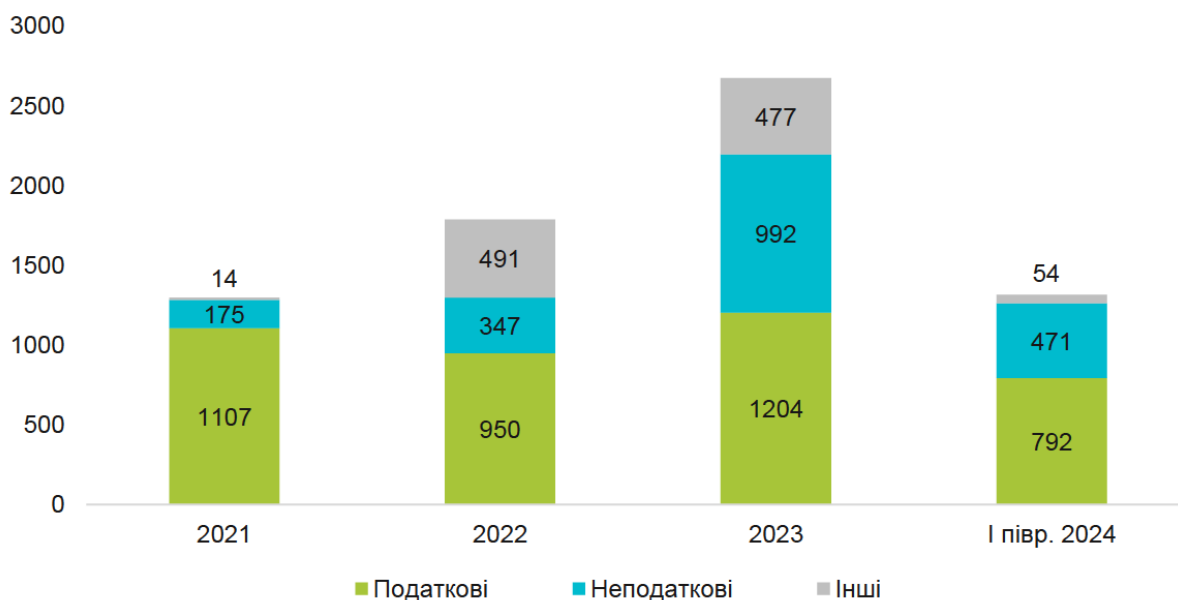

Рис. 2.1. Структура доходів держбюджету, млрд. грн. [38-40]

Таким чином, як видно з рисунку 2.1. доходи бюджету зростають за рахунок неподаткових надходжень, грантів та кредитів. У короткостроковій перспективі такі залучення мають ефект. Однак, у довгостроковій перспективі це боргове навантаження, яке потрібно буде погашати не одному поколінню українців.

Структура податкових надходжень також зазнала суттєвих змін (див. рис. 2.2.). По-перше, відбулося зростання частки податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) у загальній структурі податкових надходжень: із 12% у 2021 році до 18% у першій половині 2024 року, що зумовлено значними надходженнями від військового ПДФО.

По-друге, спостерігалось значне зниження частки внутрішнього податку на додану вартість (ПДВ) у період повномасштабного вторгнення — з 23% у 2022 році до 1% у першій половині 2024 року. Водночас цей показник залишається вищим, ніж у 2021 році (14%).

По-третє, рентні платежі за користування надрами відігравали важливішу роль у 2022 році, що було пов'язано з підвищенням ставок і високими світовими цінами на природні ресурси, зокрема природний газ.

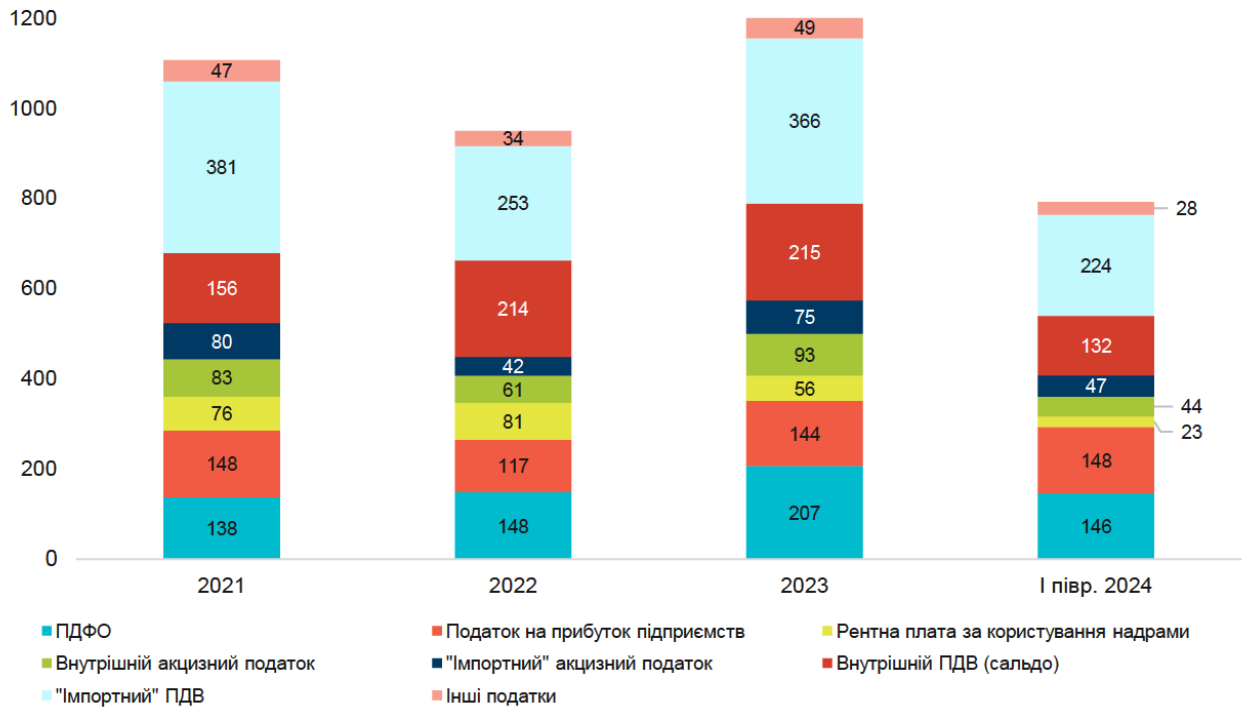

Рис. 2.2. Структура податкових надходжень держбюджету, млрд. грн. [38-40]

З початком повномасштабного вторгнення динаміка та структура державних видатків зазнали суттєвих змін. До 2022 року основними напрямками бюджетного фінансування залишалися загальнодержавні функції, економічна діяльність та соціальний захист, частка яких становила близько 60% усіх видатків. Така структура є характерною для мирного часу, коли державна політика зосереджується на стимулюванні економічного розвитку та забезпеченні соціальної підтримки населення.

Унаслідок повномасштабного вторгнення Україна була змушена здійснити суттєвий перерозподіл бюджетних ресурсів, спрямовуючи їх передусім на забезпечення обороноздатності країни. Основну увагу держави було зосереджено на фінансуванні секторів оборони та безпеки, які стали пріоритетними в умовах воєнного часу.

У 2022 році фінансування сектору оборони зросло майже в 10 разів: із 12,5 млрд. грн. у 2021 році до 1142,9 млрд. грн. у 2022 році. Аналогічна тенденція, хоча й з менш інтенсивним зростанням, спостерігалася у секторі безпеки. Видатки на цей сектор збільшилися у 1,5 раза порівняно з 2021 роком, зростаючи з 14,3 млрд. грн. до 443,3 млрд. грн. [39].

Відповідна тенденція зростання фінансування зберігалася і в 2023 році. Видатки на сектор оборони зросли на 83,5%, досягнувши 2091 млрд. грн., тоді як фінансування сектору безпеки збільшилося на 29,6%, склавши 544,4 млрд. грн. Згідно з попередніми плановими показниками на 2024 рік, очіувалося, що рівень фінансування сектору оборони становитиме 1235 млрд. грн., а сектору безпеки — 509,8 млрд. грн. Однак такі прогнознi значення є досить консервативними, враховуючи продовження інтенсивних бойових дій. Загальний рівень фінансування державних видатків також демонстрував стійке зростання. У 2021 році обсяг профінансованих видатків становив майже 1,5 трлн грн. У 2022 році цей показник зріс на 81,5%, досягнувши 2,7 трлн грн, а в 2023 році — ще на 48,4%, до 4 трлн грн (див. рис. 2.3).

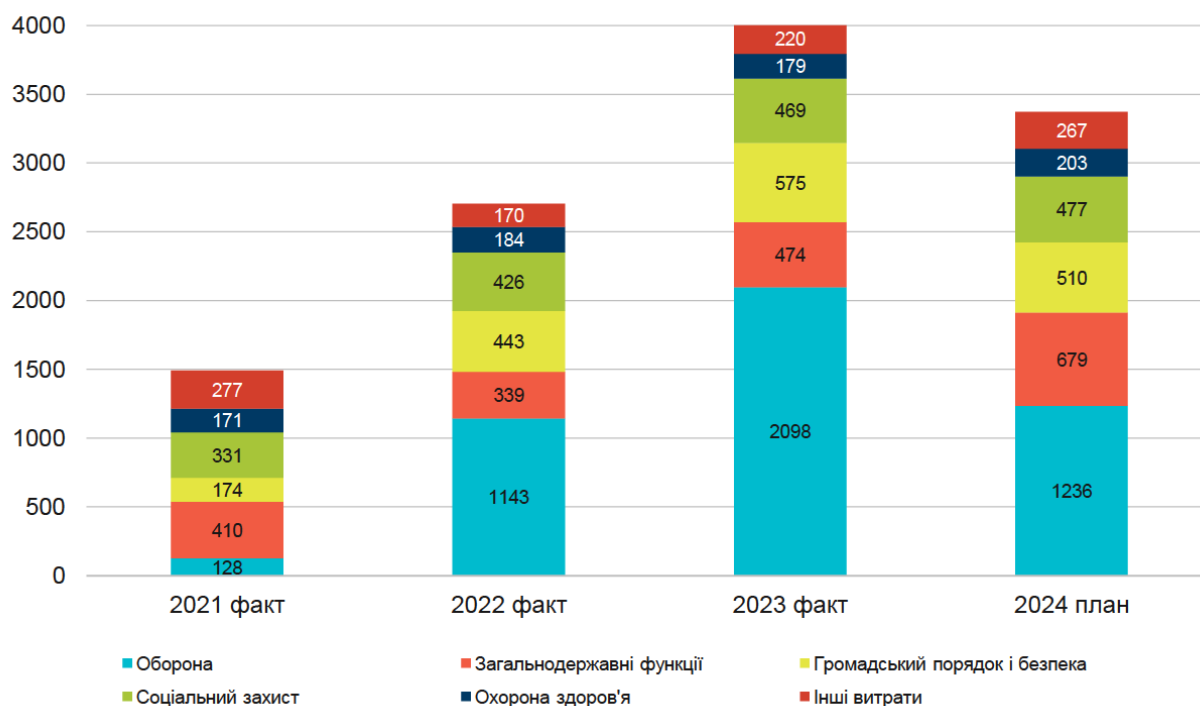

Рис. 2.3. Структура витрат держбюджету, млрд. грн. [38-40]

Згідно з плановими показниками на 2024 рік, очікується фінансування державних видатків у розмірі 3,4 трлн грн. Водночас, враховуючи ймовірне збільшення фінансування сектору оборони, загальний рівень видатків державного бюджету, найімовірніше, сягне рівня 2023 року, становлячи близько 4 трлн грн.

Варто також відзначити динаміку змін у фінансуванні інших ключових секторів, зокрема сектору соціального захисту. У 2021 році фінансування цього сектору становило 331,3 млрд. грн., тоді як у 2022 році воно зросло до 426 млрд. грн., у 2023 році досягло 469,2 млрд. грн., а планові показники на 2024 рік передбачають фінансування на рівні 490 млрд. грн. Системне підвищення рівня фінансування сектору соціального захисту обумовлене значним зростанням кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та загальною соціально-економічною ситуацією в країні, викликаною наслідками війни.

Сектори загальнодержавних функцій та економічної діяльності, які зазнали найбільших скорочень через повномасштабне вторгнення, поступово відновлюють рівень фінансування до довоєнних показників.

Сектор загальнодержавних функцій, який у 2021 році мав найбільший обсяг фінансування на рівні 409,5 млрд. грн., у 2022 році зазнав скорочення до 338,8 млрд. грн. Проте вже у 2023 році фінансування було відновлено до довоєнного рівня з урахуванням інфляційного зростання, досягнувши 473,5 млрд. грн. У 2024 році, згідно з плановими показниками, очікується фінансування цього сектору на рівні 568,9 млрд. грн., що зробить його другим за обсягом фінансування в державі.

Отже, сектор економічної діяльності, який у 2021 році мав фінансування на рівні 183,8 млрд. грн., у 2022 році також зазнав значного скорочення до 95,4 млрд. грн. Однак у 2023 році фінансування зросло до 134,3 млрд. грн., а у 2024 році планується збільшення до 144 млрд. грн. Ці тенденції свідчать про поступове відновлення інвестицій у економічну інфраструктуру та державні програми розвитку.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Повномасштабна агресія російської федерації спричинила суттєві виклики для добробуту громадян України, функціонування інфраструктури, діяльності бізнесу та загальної економічної стійкості країни. Ці виклики проявляються у значному погіршенні соціально-економічних умов, руйнуванні критично важливих об'єктів інфраструктури, скороченні обсягів виробництва, зменшенні інвестиційної активності, а також у посиленні фінансового навантаження на державний бюджет. Крім того, воєнні дії призвели до масштабної внутрішньої міграції, що спричинило демографічні та соціальні дисбаланси в різних регіонах країни. Значні витрати на оборону та відновлення інфраструктури, у поєднанні зі зниженням податкових надходжень, поставили під загрозу фінансову стабільність та функціонування багатьох секторів економіки.

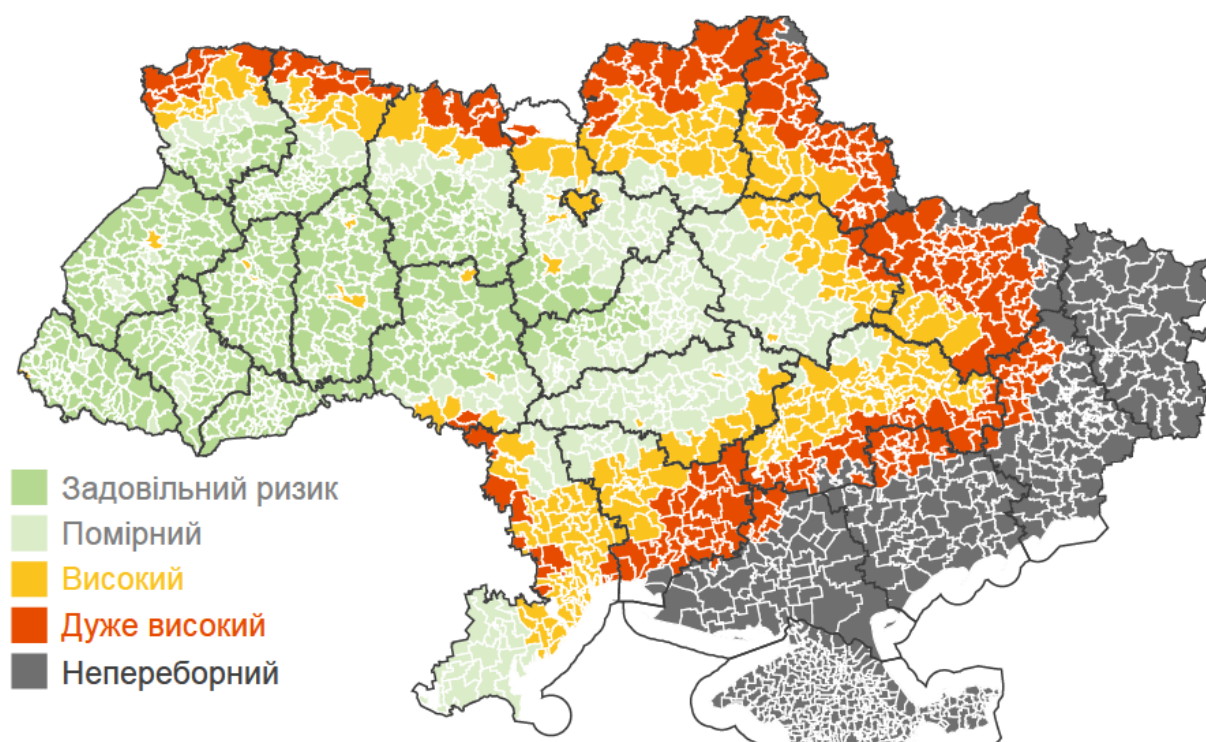

Рис. 3.1. Ризик безпеки в освіті через війну в громадах України [52]

Воєнні дії охопили всі області України, однак окремі регіони зазнали значно більшого впливу, що обумовлює необхідність зосередження додаткових ресурсів та заходів для їх відновлення та підтримки. Війна вплинула на всі регіони України, проте окремі області постраждали значно сильніше, що вимагає пріоритетного підходу до їхнього відновлення та комплексної підтримки з боку держави та міжнародних партнерів.

Для регіонів з підвищеним рівнем воєнних загроз, так званих «ризикових регіонів», необхідно розробити та впровадити комплексні рішення, спрямовані на відновлення критичної інфраструктури, стимулювання економічної активності та забезпечення безпеки населення. Регіони з високим рівнем воєнних ризиків потребують системного підходу до вирішення ключових проблем, зокрема відновлення пошкодженої інфраструктури, стимулювання економічного розвитку та гарантування безпеки й захисту громадян.

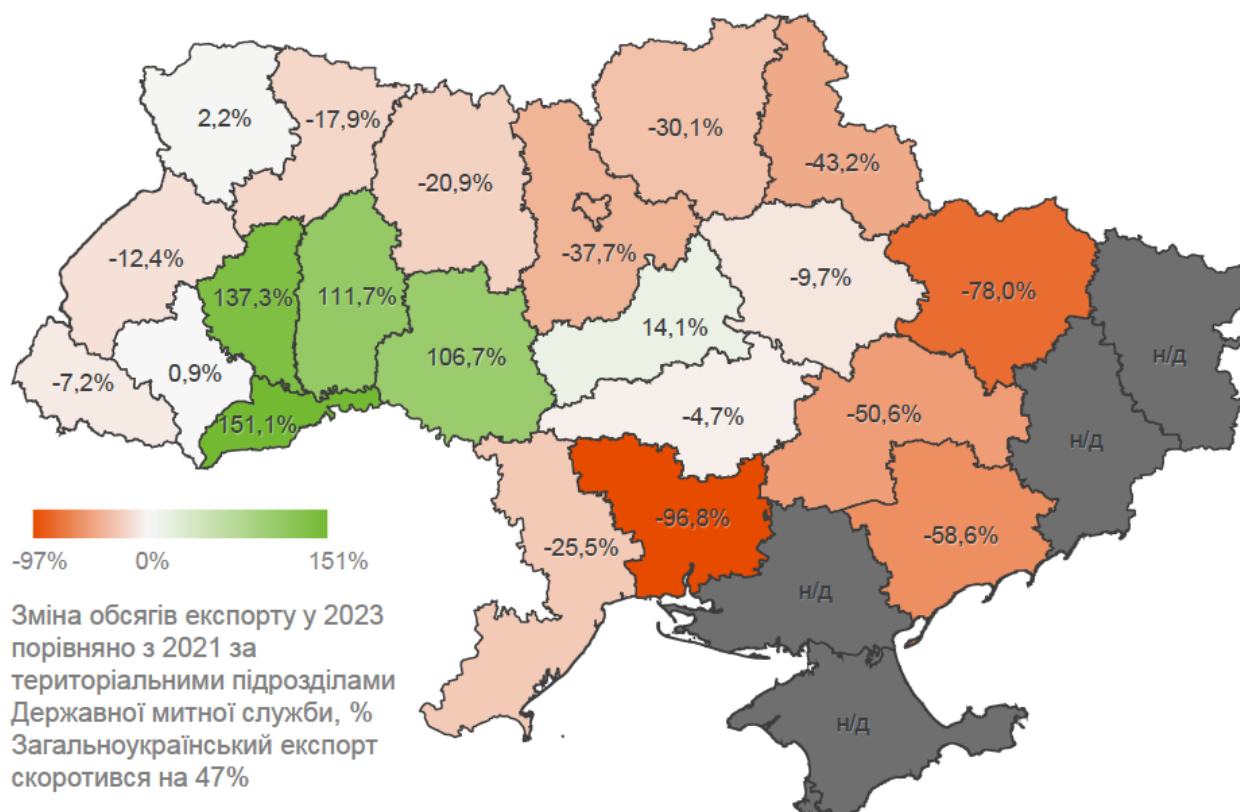

Рис. 3.2. Зміна обсягів експорту з регіональних митниць у 2023 р. порівняно з 2021 р., % [54]

Більшість регіонів із підвищеним рівнем воєнних ризиків історично формувалися як осередки видобувної, важкої та харчопереробної промисловості, значною мірою орієнтовані на ринки російської федерації та її союзників. Внаслідок воєнних дій та руйнування економічних зв'язків із рф, ці регіони зазнали суттєвих втрат, що зумовлює необхідність переорієнтації їхньої економічної діяльності на внутрішній ринок та розширення співпраці з країнами ЄС та іншими міжнародними партнерами.

На сучасному етапі виникає нагальна потреба у модернізації виробничих потужностей і пошуку нових ринків збуту. Проте цей процес ускладнюється низкою чинників, серед яких високий рівень безпекових ризиків, порушення логістичних ланцюгів, а також обмеження на переміщення ресурсів і персоналу за межі країни.

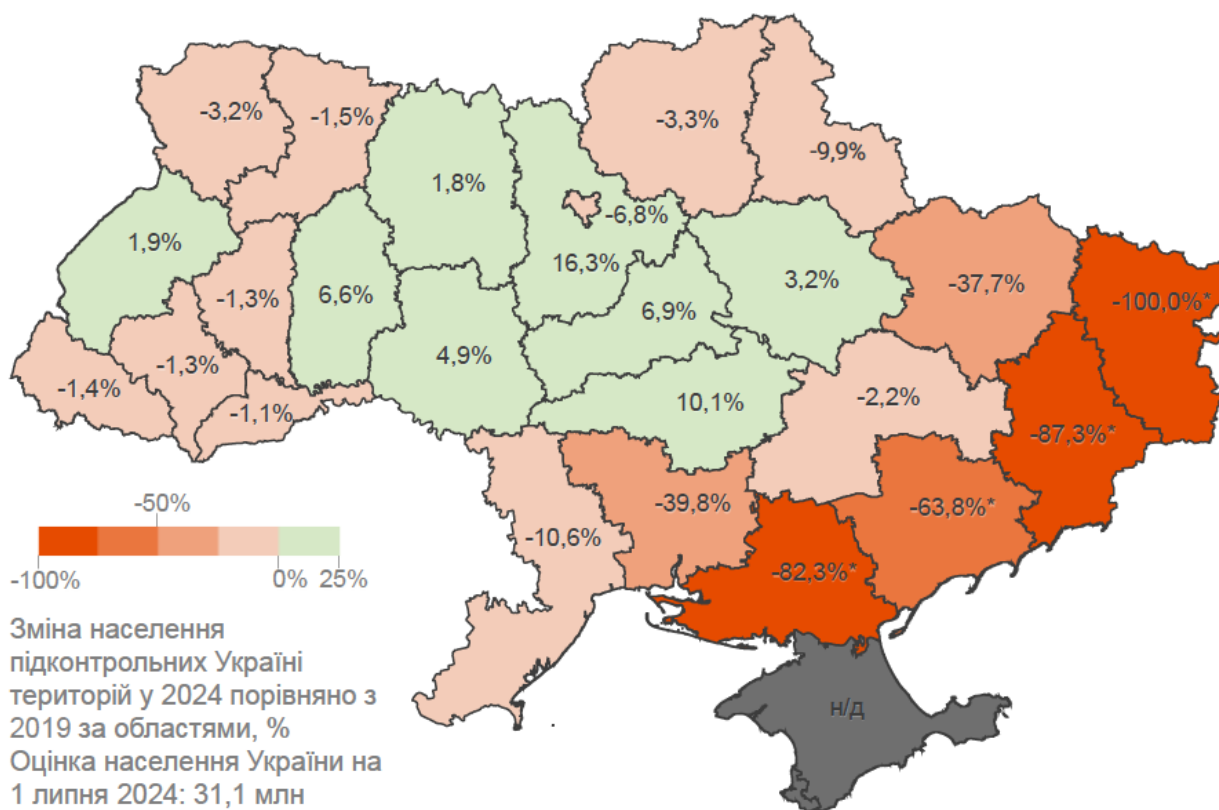

Рис. 3.3. Зміна кількості населення підконтрольних територій у 2024 р. порівняно з 2019 р. [54]

Повномасштабна війна призвела до масштабних міграційних процесів, що включають як внутрішнє переміщення населення всередині країни, так і масовий виїзд громадян за кордон у пошуках безпеки та стабільності.

Ці процеси суттєво впливають на демографічну ситуацію, ринок праці та соціальну структуру країни. Внутрішньо переміщені особи потребують забезпечення житлом, робочими місцями та доступом до соціальних послуг, тоді як еміграція кваліфікованих кадрів створює виклики для економічного відновлення та розвитку.

Значна частина населення з населених пунктів, охоплених активними бойовими діями, здійснює переміщення до географічно та культурно близьких регіонів із підвищеним рівнем ризику. Така релокація обумовлена збереженням соціальних зв'язків, культурної ідентичності та відносною доступністю цих територій.

Цей процес створює додаткове навантаження на інфраструктуру приймаючих регіонів, зокрема на систему житлового забезпечення, соціальні послуги та ринок праці. Крім того, концентрація населення в регіонах із підвищеним рівнем ризику ускладнює реалізацію заходів з безпеки та економічної стабілізації.

За відсутності належних умов для проживання, доступу до якісної освіти та можливостей для працевлаштування, у цих регіонах зростає ризик деградації людського потенціалу та значного збільшення рівня безробіття, що перевищує показники в інших областях України.

Ці тенденції можуть призвести до довгострокових негативних наслідків, зокрема відтоку кваліфікованих кадрів, послаблення соціально-економічної бази регіонів та зростання соціальної напруги. Для запобігання цим процесам необхідно розробити та впровадити цільові програми підтримки, спрямовані на створення робочих місць, підвищення доступності освіти та покращення умов життя.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Таким чином, фіскальна політика — це інструмент державного регулювання економіки, який полягає в управлінні державними доходами (переважно податками) і видатками для досягнення макроекономічних цілей, таких як економічне зростання, стабілізація цін, зниження безробіття та забезпечення соціальної справедливості.

Фіскальна політика поділяється на два основних типи:

1. Стимулююча (обмежувальна) фіскальна політика:

- Зменшення державних видатків або збільшення податків.
- Використовується для зниження інфляції та уникнення «перегріву» економіки.

2. Стимулююча (експансивна) фіскальна політика:

- Збільшення державних видатків або зниження податків.
- Направлена на підтримку економіки в умовах спаду або кризи.

Основні інструменти фіскальної політики: податки (визначення рівня податкових ставок і бази оподаткування); державні видатки (фінансування соціальних програм, інфраструктурних проєктів, оборони, освіти тощо); державний борг (випуск облігацій для фінансування дефіциту бюджету).

Метою фіскальної політики є:

- Забезпечення економічної стабільності.
- Зростання зайнятості.
- Перерозподіл доходів для зменшення нерівності.
- Фінансування державних програм і соціальних гарантій.

В Україні фіскальна політика має особливу роль через виклики, зумовлені війною, економічними кризами та необхідністю відновлення інфраструктури. Вона спрямована на забезпечення фінансової стійкості, підтримку критичної інфраструктури та соціальної сфери.

У період війни фіскальна політика України відіграє ключову роль у забезпеченні макроекономічної стабільності, мобілізації ресурсів для оборони, підтримки населення та критичної інфраструктури. Через значні видатки на

оборону, соціальну підтримку та відновлення, дефіцит бюджету України суттєво зріс. Фінансування відбувається за рахунок внутрішніх запозичень, міжнародної допомоги та грантів, що підвищує залежність від зовнішніх партнерів.

Війна змусила уряд адаптувати податкову систему: запроваджено податкові пільги для малого та середнього бізнесу, що сприяло підтримці економіки, але водночас знизило доходи бюджету. Основна частина державних видатків спрямовується на оборону, соціальний захист населення та енергетичну безпеку, що обмежує можливості фінансування інших сфер.

Ефективність фіскальної політики стримується недостатньою прозорістю, високим рівнем корупції та складністю адміністрування в умовах децентралізації.

Можна дати такі пропозиції щодо підвищення рівня ефективності фіскальної політики в Україні, а саме:

1. Розширення бази оподаткування (упровадження нових механізмів податкового контролю, цифровізація адміністрування податків та зменшення можливостей для ухилення від оподаткування);

2. Посилення міжнародної співпраці (розробка довгострокових програм з міжнародними партнерами для залучення грантів та кредитів, спрямованих на стабілізацію бюджету та відновлення економіки).

3. Прозорість і підзвітність (забезпечення прозорого використання бюджетних коштів, зокрема коштів міжнародної допомоги, через цифрові платформи моніторингу та звітності);

4. Оптимізація державних видатків (реформування системи державних закупівель, скорочення неефективних витрат і впровадження програмного бюджету);

5. Інвестиції у відновлення економіки (сприяння приватним інвестиціям через державні гарантії, податкові стимули для інноваційного бізнесу та програму відновлення критичної інфраструктури).

6. Довгострокове планування фінансової політики (розробка стратегій на післявоєнний період, які враховують поступове скорочення залежності від зовнішнього фінансування, зміцнення внутрішнього ринку та соціальну стабільність).

Таким чином, фінансова політика України в умовах війни потребує гнучкості, прозорості та орієнтації на довгострокову стійкість економіки, а її ефективність залежить від взаємодії уряду, бізнесу та міжнародних партнерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Словник іншомовних слів [Текст] / Під ред. О.С. Мельничука. К.: 1985. 966 с.
2. Фіскальний федералізм в Україні : теорія, методологія, практика [Текст] : монографія / Ф. П. Ткачик. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. 348 с. – Режим доступу : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/48578>.
3. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ. 2011. 242 с.
4. Радіонова І.Ф. Загальна економіка [Текст]: Підручник / І.Ф. Радіонова. Київ: А.П.Н., 2000. – 392 с.
5. Будаговська С. Мікроекономіка і макроекономіка [Текст]: Підручник у двох частинах для студентів економічних спеціальностей / [С. Будаговська, О. Кілієвич та ін.] [За заг. ред. С. Будаговської]. К.: Основи, 1998. – 518 с.
6. Чухно А.А. Основи економічної теорії [Текст]: Підручник / [А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Климко та ін.; За ред. А.А. Чухна]. К.: Вища шк., 2001. – 606 с.
7. Світова гібридна війна : український фронт [Текст] / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с. Режим доступу : http://library.tneu.edu.ua/images/stories/zmist/2018/літс/Світова_гібридна_війна.pdf.
8. Самуельсон Пол А. Макроекономіка [Текст] / А. Пол Самуельсон, Д. Вільям Нордгауз; Пер. з англ. – К.: «Основи», 1995. – 544 с.
9. Основи політичної економії [Текст] / П. Бернгольц, Ф. Браєр. Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1997 .Т. 1 : Теорія економічних систем. 1997. 288 с.
10. Крисоватий А.І. Податки і фіскальна політика [Текст]: навч. посібник. Тернопіль, 2003. 312 с.
11. Комарницький І.Ф. Економічна теорія [Електронний ресурс] / І.Ф. Комарницький. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/21860/>.

12. Мочерний С. Сміт Адам // Економічна енциклопедія: в трьох томах. Т. 3. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.). К.: Видавничий центр «Академія», 2002. с. 406-409.
13. Томілін О.О., Тютюнник Ю.М., Бражник Л.В., Дроботя Я.А. Фінансовоекономічний словник – довідник / за наук. ред. проф. О. О. Томіліна / Полтава: ПДАУ. 2023. 108 с.
14. Вахович І.М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації [Текст]: Монографія І.М. Вахович. Луцьк: Надстир'я, 2007. – 496 с.
15. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2008. – 496 с.
16. Бюджетна система України [Текст]: Навч. посіб. / М.М. Артус., Н.М. Хижа. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 220 с.
17. Юрій С.І. Бюджетна система України [Текст]: Навч. посіб. / С.І. Юрій, Й.М. Бескид – К.: НІОС, 2000. – 396 с.
18. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету України: теорія і практика [Текст]: Монографія / Ц.Г. Огонь. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. – 580 с.
19. Бюджетний менеджмент [Текст]: Підручник / [В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова]. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.
20. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн [Текст]: Навч. посібник / Ю.В. Пасічник – К.: Знання-Прес, 2002. – 495 с.
21. Федосов В. Бюджетний менеджмент: Підручник / Київський національний економічний ун-т / Віктор Федосов (заг. ред.). К.: КНЕУ, 2004. 864с
22. Кириленко О. Теоретичні та практичні аспекти фінансового механізму забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні. *Світ фінансів*. №1. 2010. С.17-27.
23. Місцеві фінанси України [Текст]: Навч. посібник / В.І. Кравченко. – К.: Знання, 1999. – 487 с.

24. Теорія фінансів [Текст]: Підручник / За ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.
25. Крисоватий А.І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні [Текст]: Монографія / А.І. Крисоватий. – Тернопіль: Карт-Бланш, 2005. – 371 с.
26. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України [Текст]: Монографія / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 496 с.
27. Соломенко С.М. Бюджет повної зайнятості та фіскальна політика *Фінанси України*. 2008. № 4. С. 3-12.
28. Крисоватий А.І. Аксіоми суспільного вибору в податкових фінансах *Світ фінансів*. 2007. №3(12). С.7-15.
29. Bradford D.F. Towards a Predictive Theory of Intergovernmental Grants D.F. Bradford, W.E. Oates. *The American Economic Review*. – 1971. – Vol. 61.No. 2. – P. 440-448.
30. Василик О.Д. Бюджетна система України [Текст]: Підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
31. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верхової ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
32. Десятнюк О. Роль податкового потенціалу в розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Світ фінансів*. 2021. Вип. 1(66). С. 77-88. – Режим доступу : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42440>
33. Луцик А. Обґрунтування пріоритетності досягнення цілей сталого розвитку у здійсненні фіскальної політики. *Світ фінансів*. 2021. Вип. 1(66). С. 89-101. – Режим доступу : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42441>.
34. Дмитрів В. Економічна сутність і роль майнових податків в Україні. *Світ фінансів*. 2021. Вип. 1(66). С. 201-209. Режим доступу : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42496>.
35. Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір : [аналітична записка за підсумками III Міжнародної

науково-практичної конференції] [Текст] / З. М. Лободіна, О. Ю. Сидорович, А. Я. Кізима [та ін.] *Світ фінансів*. 2019. Вип. 4. С. 144-156.

36. Кобеля М. Теоретичні положення та суть фінансової політики держави. *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 160-164.

37. Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік». Верховна Рада України. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-19/print> (дата звернення: 10.11.2024).

38. Закон України «Про Державний бюджет України на 2021 рік». Верховна Рада України. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-19/print> (дата звернення: 10.11.2024).

39. Проект Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік». Верховна Рада України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-19/print> (дата звернення: 10.11.2024).

40. Проект Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Верховна Рада України. 2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40472> (дата звернення: 10.11.2024).

41. Возняк Г., Патицька Х., Сороковий Д. Зміна поведінки суб'єктів економіки в умовах війни в Україні. *Світ фінансів*. 2023. № Вип. 3(76). С. 8–20. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/50051>.

42. Дзюблюк О. Теоретичні аспекти координації монетарної і фіскальної політики як необхідної умови забезпечення макрофінансової стабільності. *Світ фінансів*. 2024. № Вип. 2(79). С. 8–27.

43. Дяконенко О. Соціальний капітал територіальних громад України в умовах війни: сучасні трансформації та прогностичні зрушення. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 2. С. 54–71.

44. Західна О. Р., Дубик В. Я., Даниляк Я. А. Вплив місцевих податків та зборів на фінансову стійкість територіальних громад в умовах війни. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 6. С. 59–62.

45. Касперович Ю. В. Методичні підходи до оцінки фіскальних втрат України внаслідок гібридної війни РФ. *Економіка та держава*. 2018. № 12. С. 8–15.

46. Касперович Ю. В. Фіскальна безпека держави в умовах гібридної війни. *Економіка та держава*. 2019. № 2. С. 64–70.
47. Касперович Ю. В. Фіскальна прозорість як інструмент протидії гібридній війні. *Економіка та держава*. 2019. № 3. С. 78–84.
48. Ковалик О. А., Скічко А. П. Проблеми ресурсного забезпечення підприємств України готельної сфери у стані війни. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 6. С. 41–44.
49. Кравченко В. І. Військова економіка та військові фінанси: нові виклики першої половини ХХІ століття. *Економіка та держава*. 2019. № 9. С. 4–11.
50. Лютий І., Рожко О., Лютий С. Оптимізація видатків державного бюджету України в умовах війни. *Світ фінансів*. 2022. № Вип. 4(73). С. 45–55. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/49029>.
51. Майданік І. Грошові перекази в Україні впродовж повномасштабної війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 3. С. 18–32.
52. Співак С., Мариняк Б. Особливості формування стратегії розвитку підприємств в умовах війни. *Економічний аналіз*. 2023. Т. 33, № 4. С. 59–65.
53. Требін М. П. Концептуалізація детермінант війни в контексті соціологічного знання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. № 36. С. 15–22.
54. Трофімчук М., Трофімчук О. Особливості управління державним боргом України в умовах війни. *Вісник економіки*. 2023. № 3(109) : лип.-верес. С. 198–211. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/49937>.
55. Шаров О. Міжнародний досвід монетарної політики в умовах війни: уроки для України. *Журнал європейської економіки*. 2022. Т. 21, № 2 (81) : квіт.-черв. С. 174–189. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/51055>.